

Монографія І. Гирича, безперечно, не полишить байдужими колег по історичному цеху – когось захопить, комусь надасть відповіді на назрілі питання, когось змусить відмовитися від штамів і стереотипів, але в будь-якому випадку спонукає до пошуку нових теоретичних моделей і альтернативних інтерпретацій уже залучених до наукового обігу джерел... Хтось спитає: чому ті чи інші постаті залишились поза контекстом? Чому одним діячам та мислителям приділено більше, а іншим – меншу увагу?..

Книга приречена спричинити дискусію щодо методологічних проблем історії України імперської доби, має викликати дебати з питань термінології, періодизації, формулювання української ідентичності, спонукати до переосмислення питань українсько-російської та українсько-польської взаємодії. Але це й добре. Показово, що й сам Автор не вважає свою розвідку конче завершеною – бо ще в вступі зазначає, що у книзі не висвітлено «багато інших концептуальних проблем українського життя середини ХІХ – початку ХХ ст.» [с. 25]. І. Гирич задекларував свій намір зупинитися на докладнішому розгляді діяльності членів Київської громади середньої ланки, студіюванні суспільного внеску окремих українських періодичних видань, проблемі національної школи та освіти, характеристиках діячів другого плану в міських громадах тощо. Автор свідомо, через брак місця, залишив за дужками розгляд громадсько-політичної діяльності В. Липинського й М. Грушевського, вірогідно, в подальшому плануючи підготувати про них окремі монографії [с. 25].

Книга, безумовно, викличе інтерес у студентів, вчителів, викладачів вишів. Сподіваємося, вона зацікавить і політично-громадських діячів, з кола тих, що не цураються читання «товстих» книг із інтелектуальної історії. Може бути, саме для цього на останній сторінці книжки зазначено, що це – «науково-популярне видання» із серії «Світло світогляду». Уявляється, що цим маркером виокремлено головне призначення праці Ігоря Гирича. Він розкрився в монографії як людина, що має виразну громадянську позицію: вивчаючи минуле, в міру сил та можливостей впливати на майбутнє, конструювати свідомість своєї нації, боронити ментальні обрії «українського світу», що нині бореться за своє виживання... Як говорив Михайло Грушевський: «Суд судить предків судом потомків і потомків судом предків, так як культ предків само собою переходить в обов'язок перед потомками». Осмислення змісту цієї надзвичайно цікавої й цінної книги дозволяє критично сприйняти спадщину українських інтелектуалів позаминулого сторіччя, актуалізувати її в реаліях сьогодення, оцінити місце й роль України в мінливих культурних і геополітичних координатах сучасності.

С. Г. Іваницька, Т. П. Демченко

Джерела та література

1. Гирич І. Б. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті проф. В. Антоновича. – К., 1994. – Вип. 1. – С. 133–160.
2. Гирич І. Б. М. Грушевський і С. Єфремов на тлі суспільно-політичного життя кін. ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4 (128–131). – С. 142–187.
3. Гирич І. Б. М. Грушевський і М. Василенко: до історії творчих контактів // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 344–355.
4. Ясь О. Інтелектуал із київського мегаполіса // Ігор Борисович Гирич (Біобібліографічний покажчик). – К.: Український письменник, 2012. – С. 5–14.
5. Словник української мови. [В 11 т.]. – Т. 5: Н-О / Ред. В. О. Винник, Л. А. Юрчук. – К.: Наук. думка, 1974. – 840 с.
6. Франко І. Я. Твори: У 20-ти т. / Ред. О. Є. Корнійчук та ін. – К.: Держлітвидав України, 1955. – Т. 16: Літературно-критичні статті. – 468 с.
7. Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: Три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців // Україна модерна. – К.; Львів: Критика, 2003. – Ч. 8. – С. 45.
8. Хапаева Д. Р. Герцоги республики в эпоху переводов: Гуманитарные науки и революция понятий. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – 264 с.

ТЕАТР ТЕНЕЙ ТРЕТЬЕГО РЕЙХА: О ЧЕМ ОН НАМ МОЖЕТ ПОВЕДАТЬ?

[Рец.]: Давлєтов О. Р. Паладини фюрера: з Веймарської республіки до «Третього рейху». 12 політичних портретів. – К., 2014. – 160 с.

Тема фашизма в сучасному світі одна з найбільш популярних. Автор рецензованої книги пише, що число досліджень, присвячених йому, давно перевищило за 40 тисяч позицій (с. 3). Науковий інтерес до цієї проблематики цілком зрозумілий. Націонал-соціалістичний експеримент в Німеччині висвітлює в сучасному суспільстві та в сучасній людині такі сторони, які жахають інтелектуалів та простих громадян. Одним з принципів сучасного суспільства є націоналізм. Він лежить в основі національного державства як форми організації суспільного життя епохи модерну. Але крайній націоналізм відкриває шлях до того, що на людей іншого етнічного походження починають поглядати краще, ніж на тварин. В основі сучасного суспільства лежить принцип раціоналізму. Предельний раціоналізм приєднання до крайнього націоналізму веде до газових камер та крематоріїв. Попел, як продукт діяльності останніх, може продаватися фермерам як добриво.

Современный человек, гуманный и рациональный, в условиях открытой террористической диктатуры оборачивается доносчиком и пособником насильников. Макс Хоркхаймер и Теодор Адорно все это показали в своей «Диалектике Просвещения».

Но дело не только в научном интересе. Политические партии и в нашей стране, и в сопредельных государствах легко бросаются обвинениями в фашизме в отношении своих оппонентов. Страны бросают такие обвинения друг другу. Внешние наблюдатели усматривают признаки фашизации у обеих спорящих сторон. Крайне правые движения поднимают голову во всей Европе. Стилизованные свастик, волчьих крюки (Wolfsangel), кельтские кресты – это атрибуты современной политической моды. Их можно видеть на шевронах, знаменах, нарукавных повязках. При этом многие носители этих символов отрекаются от гитлеризма.

А в неокрепших головах молодых людей фашизм приобретает некую эстетическую привлекательность. Марширующие массы, фуражки с высокой тульей, вскидывание рук, Sieg Heil! В общем, фашизм из «17 мгновений весны». И никакого представления о том, как пахнут сожженные деревни, как умирают люди в концлагерях, что такое страх и ужас в самом Третьем рейхе.

В этом контексте книга кандидата исторических наук, профессора кафедры всемирной истории и международных отношений Запорожского национального университета Александра Рашидовича Давлетова очень своевременна. Впрочем, как очень своевременным является все написанное им по этой проблематике. Он – один из немногих украинских германистов, который многие годы исследует путь национал-социализма к власти. Среди более 130 научных работ автора хочу обратить внимание на две монографии: «Гитлерюгенд: від загону Адольфа Гітлера до єдиної державної молодіжної організації Третього рейху (1922 – 1939)» (Запоріжжя, 2006. – 296 с.) и «НСДАП на шляху від «народного руху» до політичної партії «нового типу»: прорив до влади (1919 – 1933)» (Запоріжжя, 2007. – 460 с.). Рецензируемые очерки органично продолжают сделанное автором ранее.

Автор не стал заострять свое внимание на фигурах хорошо известных: Адольфе Гитлере, Германе Геринге, Генрихе Гиммлере, Рудольфе Гессе или Эрнсте Кальтенбруннере. Из национал-социалистов подобного разряда он взял для своей книги только Йозефа Геббельса, Эрнста Рёма, Ганса Франка и Вильгельма Фрика. В основном же его «героями» стали малоизвестные широкой публике фигуры: разработчики и практики аграрной политики фашистской Германии Герберт Бакке и Рихард Дарре, руководители просвещения в Третьем рейхе и создатели детских и молодежных нацистских организаций Бернхард Руст, Адриан Теодор фон Рентельн, Ганс Шемм, Бальдур фон Ширах, разработчик экономической доктрины гитлеризма Готфрид Федер, рейхсфюрерин Гертруда Шольц-Клинк. Через деятельность этих фигур четко проступают разные аспекты чудовищного явления под названием фашизм.

В этом явлении сливается жесткое биологизаторство человеческой природы, взгляд на народы как на объекты селекционной деятельности, безжалостное насилие, искоренение инакомыслия и демагогия как методы руководства обществом, война во внешней политике, а так же бюрократия в ведении государственных дел.

Вот министр образования, науки и культуры Третьего рейха Бернхард Руст излагает для учителей основные принципы: расовая борьба, бесспорная вера в превосходство арийской расы над какой-либо другой, коллективистская этика, национализм и антисемитизм (с. 34). И вот уже 10 мая 1933 года студенты всей Германии тоннами бросают в костры произведения «нежелательных авторов» из библиотек (с. 35). Из университетов увольняют сотни преподавателей, включительно с 10 лауреатами Нобелевской премии. Образование Германии начинает быстро клониться к упадку. Если в 1933 г. было 128 тыс. студентов, то в 1939 г. – 58 тыс.

В образовании вводится воинская дисциплина. Педагоги загоняются в единую организацию – «Национал-социалистическую лигу учителей», которая включала в 1937 г. 97% школьных учителей (с. 44). В соответствии с принципом фюреризма ликвидируется любое коллегиальное руководство. В школах отменяются родительские собрания и родительские комитеты (с. 46 – 47).

Народ обольщается пропагандистской машиной. Йозеф Геббельс пишет в дневнике: «Национальное воспитание немецкого народа должно быть в моих руках. Я могу с этим справиться» (с. 110). И он травит Эриха Марию Ремарка, преследует представителей модернистских течений в искусстве (109 – 110). Зато глорифицируют штурмовика и сутенера Хорста Веселя, превращая текст «Выше знамена!» в национальный гимн. С особым воодушевлением травит евреев, провоцируя «хрустальную ночь» 9 ноября 1938 г. Когда Гитлер отдаляет его от себя, он сочиняет мерзкие слезливые рассказы о любви маленьких немцев к своему фюреру. И заливаает страну ложью, ложью и ложью, смешанной с истерикой тотальной войны.

В стране устанавливается режим жесткого мужского господства. Женщины загоняются в домашнюю жизнь, в мир кухни и воспитания детей. Но при этом от них требуют безусловной преданности фюреру.

Высокообразованный юрист и высокопоставленный полицейский Вильгельм Фрик, переметнувшись на сторону Гитлера, активно берет участие в разработке Нюрнбергских законов 1938 г., «законов гетто», резко ограничивавших права евреев.

И вот уже палладины фюрера на оккупированных территориях. Другой высокообразованный юрист Ганс Франк превращается в «польского мясника». Он говорил в одном из интервью: «Если я для каждого 7-ми расстрелянных поляков буду вывешивать плакат, то мне не хватит всех польских лесов для изготовления бумаги для подобных плакатов» (с. 78).

Ученые агрономы Герберт Бакке и Рихард Дарре разрабатывают методы выкачивания продовольствия с оккупированных территорий, безжалостно (и с полным безразличием!) обрекая местное население на

голодную смерть. В результате реализации этих планов 2 миллиона советских военнопленных погибли от истощения в первый год войны (с. 14).

Удивительно, но среди палачин Гитлера много образованных людей. Но они со рвением используют свои знания во зло людям. При этом они все интригуют друг против друга, грызутся друг с другом, соревнуясь в пресмыкательстве пред фюрером.

Показательна здесь судьба Эрнста Рёма, фронтовика и гомосексуалиста, стремившегося превратить штурмовиков (СА) в самостоятельную силу Третьего рейха. Своими гомосексуальными наклонностями он ставил в двусмысленное положение верхушку национал-социалистов, твердившую об отстаивании традиционных ценностей семьи. Своим стремлением к автономии СА он доходил до противопоставления штурмовиков НСДАП. В середине 1931 г. количество штурмовиков достигало 400 тыс. Они дестабилизировали жизнь страны, терроризируя политических противников нацистов. Важность штурмовых отрядов для решения тактических задач заставляла Гитлера мириться с Рёмом. После прихода фашистов к власти штурмовики очень способствовали превращению легальной победы на выборах в абсолютный захват властных позиций в стране. СА создали 40 концлагерей для неугодных. Руководители СА все сильнее расходились с партийными структурами. Рём реально угрожал Гитлеру. 30 июня 1934 г. отряды СС арестовывают офицеров СА и уничтожают их. 1 июля Гитлер санкционировал расстрел Рёма. Эти события вошли в историю как «ночь длинных ножей». Очень, кстати, современная история.

Это и есть настоящий фашизм, без всякой романтики «Аненербе» (Ahnenerbe) и уличных потасовок. Открытая террористическая диктатура, античеловечная, несущая смерть и разрушения. Тупик исторического развития.

И. Ф. Кононов

**[Рец.]: Чорна Н. Україна і Польща: історіографія відносин
(кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) : Монографія / Наталія Чорна. –
Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2014. – 416 с.**

Українсько-польські відносини, зміст та характер яких формувався упродовж століть, еволюціонуючи під впливом низки взаємопов'язаних детермінант, наприкінці 1980–1990-х рр. почали набувати принципово нового якісного наповнення. Зі здобуттям Польщею політичної незалежності та проголошенням незалежності Україною розпочалася нова сторінка їх спільної історії. Окрім спільного минулого, усталених господарських та соціокультурних зв'язків, на користь співпраці позначився орієнтований на євроатлантичний простір зовнішньополітичний вибір та взаємне прагнення двох держав бачити одна одну у ЄС та НАТО. Вийшовши у середині 90-х рр. ХХ ст. на рівень стратегічного партнерства, відносини Києва та Варшави продовжують додавати у вазі. Однозначно на благо співпраці позначається лобювання Польщею українських інтересів у колах європейського та світового політикуму, сприяння мирному врегулюванню революційних подій у нашій державі, підтримка її у конфлікті з Росією.

Безумовним свідченням значущості взаємин України та Польщі, як для кожної із держав, так і Європи та світу загалом, є стійкий триваючий інтерес до них наукової громадськості. Репрезентований великою кількістю різноманітних за змістом, формою, рівнем теоретичних узагальнень та аналітичної критичності праць, доробок із проблеми цілком своєчасно поповнився монографічною працею Наталії Чорної «Україна і Польща: історіографія відносин (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.)». Будучи першою спробою комплексного неупередженого осмислення й оцінки напрацювань із проблеми, їх узагальнення та систематизації, робота стала адекватною відповіддю існуючим запитам та посіла, таким чином, важливе місце у вітчизняній історіографії.

Намагаючись комплексно проаналізувати історіографію проблеми, Наталія Чорна використала увесь спектр праць, різною мірою дотичних до предмета дослідження. У поле дослідницького пошуку потрапили спеціальні наукові студії, матеріали преси, мемуарна література, наукові праці синтетичного характеру, узагальненого та навчального типу, публіцистика, аналітика тощо. Зосередившись на розгляді здобутків, насамперед, українських дослідників, для осмислення окремих аспектів стосунків двох держав Н. Чорна постійно зверталася до праць їх зарубіжних (польських, російських та деяких інших) колег. Очевидно на користь роботі позначилося включення до джерельного комплексу, окрім праць істориків, напрацювань політологів, соціологів, економістів, а також представників інших сфер наукового пізнання. Такий підхід дозволив дослідниці комплексно осмислити історіографію взаємин двох держав доби їх незалежності, під різним кутком поглянути на низку важливих проблем та запропонувати, таким чином, власне їх бачення.

Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, що поділені на п'ятнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Структура основної частини роботи, обумовлена її метою, завданнями та характером наукового пошуку, дозволила повною мірою розкрити предмет дослідження.

Неабиякої уваги заслуговує перший розділ роботи. Важливим та своєчасним є авторський погляд на теоретико-методологічні засади історіографії українсько-польських відносин означеного періоду. Повною мірою поділяючи думку про те, що рівень і якість історіографічного дослідження будь-якої проблеми залежать від його термінологічного і понятійного забезпечення, у монографії виокремлено основні елементи